

**ФРЕНСКАТА ШКОЛА „ГЕОГРАФИЯ НА ЧОВЕКА“
(GÉOGRAPHIE HUMAINE*)**

Т. Христов

Френската географска школа е много популярна. Френските географи са дали значителен принос в теорията и практиката на географията. За икономгеографите най-голям интерес буди тяхната школа „География на човека“ (Жеографи юмен). За неосведомените „Жеографи юмен“ е антропогеография. За слабо запознатите с нея тя е социологически модифицирана антропогеография. За да се разбере колко неправилно е отъждествяването на „Жеографи юмен“ с антропогеографията, ще приведа цитат от известния френски географ Pierre George (Пиер Жорж). „Жеографи юмен, казва той, принадлежи към голямата фамилия от обществени науки, основана на историята и икономическите дисциплини“ (P. George, 1950, стр. 215). „Тя има два дяла“, пише той. В първия се изучават производителните сили на основата на големите естествени категории. Във втория дял се изучават икономическите и социалните съчетания, които се установяват от действителното на големите икономически и социални системи и изпитващи влиянието на пространствените условия, разстоянията, разпределението по планетата на водата и сушата, на климата, релефа и др.“ (P. George, 1950, стр. 217).

* * *

Много са причините, с които може да се обясни състоянието на географията във Франция. Най-важните от тях са:

1. Творческото, критичното отношение към антропогеографията на Ритер и Ратцел. В това отношение най-голяма е заслугата на Paul Vidal de la Blache (Пол Видал дьо ла Блаш). Френската география не се поддава на псевдонаучната геополитика. Тя се оформя под влиянието на самобитното развитие на френското общество, на френската действителност.

2. За свой обект „Жеографи юмен“ приема взаимоотношенията между човешкото общество и природата. Оттук произтичат и различията в орга-

* Точна съответка на български език няма. Най-подходящ преводът география на човешкото общество или география на човека.

низационната структура, проблематиката и тематиката на научната работа, специализацията на кадрите и др.

3. „Жеографи юмен“ се развива във Франция при специфични политически условия. В тази високо развита капиталистическа държава комунистическата партия, работническата класа, трудещите се са извоювали права за относително свободно извяване на мненията и разбиранията. Някои от тях имат схващания, които извънредно много ги приближават до марксистическите установки за общественоекономическото развитие, за ролята на географската среда, за производителните сили и производствените отношения.

Доктрина

За основоположник на „Жеографи юмен“ се счита Пол Видал дьо ла Блаш (1843 — 1918)*. Видал специализира история. По-късно той се посвещава на географията. Неговите успехи се обясняват с упоритостта и смелостта му да търси и отстоява истината. Неговият девиз е „опиши, после дефинирай и обяснявай“. Своего кредо той излага в студията *Principes de géographie humaine*, 1922 (Принципи на Жеографи юмен). Тя е публикувана 7 години след неговата смърт. Ръкописът е редактиран от Емануил дьо Мартон. Видал не формулира ясно принципите на „Жеографи юмен“. Той само ги загатва или шрихира, без дори да ги изяснява и обосновава. Принципът на сухоземните единства остава например непонятен. Чрез принципа човекът — географски фактор, той изтъква огромната съзидателна роля на човека, неговата способност да променя условията за живот.

Теоретическите си концепции Видал конкретизира в известното произведение *Tableau géogrpique de la France*, 1903 г. (Географски образ на Франция). В него той прокарва разбирането, че физикогеографската среда е предпоставка, условие, възможност, която човешкото общество може да използва. По такъв начин на географския детерминизъм той противопоставя *посибилитета* — най-голямото научно постижение на „География на човека“ в началото на века.**

* Видал развива активна дейност в края на XIX в. А дотогава? На този въпрос отговаря André Mauné, 1969. Той сочи, че първият автор на географска литература във Франция е Malte Brune (датчанин). През 1808 г. той основава списание „Пътуване“. Важна дата в историята на френската география е 1821 г., когато в Париж се създава географско дружество.

** Утвърждаването на посибилитета във френската географска школа е свързано с името на Люсиен Февр — военен историк. Той въстава срещу обясненията на някои събития от гледна точка на географския детерминизъм. Своите антидетерминистични възгледи той развива в съчинението си за земята и еволюцията на обществото (*La terre et. . .*, 1922). Такива историци той счита за „опасни за обществото и трябва да се преследват“. С посибилитета обаче се увенча името на Видал.

След 1870 г. за географията във Франция настъпва период на творчески кипене. Изискванията към науката се повишават. Тя вече няма право да се задоволява с описание и класиране на явленията, а трябва да ги обяснява. Причинността става „гвоздеят“ на научните работи. На географията се приписват и други успехи, като

Принципите на Видал са пронизани от идеята за средата. Той не споделя възгледите на Хетнер, че географията е наука за пространствените отношения. Според Видал „Жеографи юмен“ е клон от ствола на географията, в който обаче се разглеждат най-съществените ѝ въпроси. Според Видал географията е наука за местата, а не за хората. Ратцел счита, че географията е наука за човека, обяснен със средата. Видал много добре разбира, че отношенията между природата и човека са много сложни и не могат да се обяснят нито само с анализа на природата, нито само с анализа на човека (обществото). Той не приема и тезиса за локализацията и локализационните процеси. Той счита, че „Жеографи юмен“ е наука за анализ на отношенията между човека и природната среда.

Единният обект, казва Видал, определя и единната география. От този извод според нас не следва, че няма физическа и икономическа география. Напротив, изучаването на това взаимодействие не само че не изключва, но дори налага последователно, системно, аналитично изследване на закономерностите в природогеографската среда, на климата, релефа, водите, почвите, растителния и живогинския свят. Именно това изучаване изисква и системно, и аналитично изследване на икономическото развитие на обществото, на населението, стопанските отрасли, на тяхната производствена и териториално-отраслова и районно-комплексна структура.

Същността на „Жеографи юмен“ най-ясно е формулирана от Albert Demangeon (Албер Дьоманжон, 1872—1940). Той е един от онези теоретици, чиито установки са много издръжливи. Неговите концепции и дефиниции са много популярни. Дефинициите на Дьоманжон се отличават със своята яснота и лаконичност. Към формираните той подхожда предпазливо, като постепенно ги уточнява по съдържание и форма. Дьоманжон счита, че „Жеографи юмен“ е учение за човешкото общество и неговите отношения с географската среда“ (А. Demangeon, 1943, стр. 29).

Дьоманжон е един от първите, който употребява понятието географска среда. Той счита, че човек от роб, от зависим благодарение на своя ум и инициатива упражнява върху географската среда мощно влияние.

От дефиницията произтичат и основните задачи на географията, а именно: да се направи оценка на природните ресурси; да се проследи

опознаване на още неизследвани райони на Земята. Тя подготвя и подпомага завладяването и усвояването на колонии. Всичко това нито е случайно, нито е изолирано от общественоекономическото развитие на Франция, от бурното развитие на производителните ѝ сили и нуждата от пазари. С право на времето Жюл Фери каза, че „колониалната политика е дъщеря на индустриалната“.

Предтеча на епохата на Видал във Франция са Chrader (Шрадер, 1814—1924) и Elisée Reclus (Елизе Реклю — 1830—1905). Първият е даровит картограф, а вторият е с огромна ерудиция и плодовитост. Елизе Реклю е участник във френската комуна.

Важна дата в историята на френската география е издаването по инициатива на Видал на *Annales de géographie*, 1892. С него Видал става най-популярният географ и всепризнат теоретик.

историята на човешкото общество, като се изследва стопанската му дейност от лов и риболов до съвременните най-модерни форми на стопанска дейност в промишлеността, селското стопанство и др., разпределението на населението, неговата гъстота, миграционни движения и др.; проследяване формите на заселване от отделните къщи и села до големите градове.

Дьоманжон извежда и няколко основни принципа, които характеризират и методите на тази школа. „В Географи юмен“ — казва той — не може да се мисли за брутален детерминизъм, за една пригодна фатализация. Причинността в „Географи юмен“ е много сложна. Селското стопанство не зависи само от природните условия. Има плодородни земи, които не се култивират, а има бедни, които се култивират. Всичко зависи от степента на цивилизацията. Той счита, че няма абсолютен детерминизъм, а само възможности, претворени от инициативата на човека. Няма фаталност, а човешка воля (А. Demangeon, 1943, стр. 30). Така той доразвива идеята на Февър и Видал, която впоследствие се развива и става първоизточник на цяло течение в географията. Няма съмнение, че това положение по същество е материалистическо. То е, което поддържа устоите на научността и демократичността на „Географи юмен“ през последните десетилетия.

Вторият принцип е *териториалният субстрат*. Според автора той разграничава географията от социологията (А. Demangeon, 1943, стр. 32.) При обясняване значението на териториалния субстрат за географията авторът отново попада в плен на детерминизма. Той дословно пише следното: „Колкото тази база (земята, почвите) е по-широка, по-богата, толкова по-дълбоки са връзките между нея и обитателите ѝ, по-голяма е гъстотата на населението, по-интензивна е нейната експлоатация“ (А. Demangeon, 1943, стр. 34). Това детерминистично положение е едно от изходните начала на регионалните единства, които според някои френски географи са така силни, че дори определят и съответен манталитет на техните обитатели (Pinchemel, Philippe, 1964, стр. 159).

Третият принцип е *историческият*. Без него явленията остават необясними. Човечеството се развива в пространството и във времето. За да се разбере това развитие, свидетелството на историята е така необходимо, както познаването на природните закони (А. Demangeon, 1943, стр. 34).

Прилагането на историческия метод е положително явление в „Географи юмен“, но резултатите от него зависят от начина на неговото прилагане. Правилното му и пълно използване предполага не само разкриване на генезиса на явленията. Необходимо е да се проследява тяхното изменение и развитие и, което е особено важно, необходимо е да се анализира настоящето, и то с оглед да се разкриват тенденциите, перспективите на развитие. Историческият метод в ръцете на Дьоманжон и на много други френски географи се прилага половинчато и едностранчиво. Интересно е да се отбележи, че много френски географи прилагат по-добре историческия метод при конкретните изследвания, при разре-

шаването на отделни социално-икономически проблеми, например Philippe Pinchemel, 1968 (Филип Пеншмел), Raymond du Grand, 1963 (Реймонд дю Гран) и още десетки автори в много студии и статии. Може би без изключение при всички конкретни изследвания разрешаването на проблемите с помощта на историческия метод е в рамките на капитализма и в интерес на големите или малките монополистически обединения и, разбира се, на съответните префекти, председатели на общини или на различни комитети за икономически прогрес, под чиито патронаж и финансово обезпечаване най-често се извършват научните изследвания от френските географи.

Историческият метод не е приложен докрай в „Географи юмен“. Основните социаликономически проблеми във Франция са неразрешими в условията на капитализма. Историческият метод и историческият опит на социалистическите страни са ярък пример за подражание. Ако представителите на френската буржоазна школа не прилагат докрай историческия метод, не ще могат да излязат на големия друм и ще продължават да робуват на доктринерски тезиси и съзнателно, и несъзнателно ще апологират буржоазно-капиталистическия строй, ще служат на интересите на капиталистите.

Определен принос в теорията на „Географи юмен“ има Jean Bruhnes (Жан Брюн). Той е вторият след Видал колос във френската география. Негово основно съчинение „Географи юмен“, 1947 г., има голямо методологическо значение. Чрез него фактически се поставят основите на съвременната структура на тази френска географска школа. Той прави и първата подробна систематизация на изучаваните от нея явления.

Жан Брюн извежда два основни за географията принципа — *на активността и на връзките*. Негова е мисълта, че географските явления се класират в един ред на нарастваща комплексност. Той маркира 3 групи основни факти, които са предмет на изследване от „Географи юмен“:

1. Къщи (включително и селища) и пътища.
2. Усвоени растения и животни.
3. Факти от разрушителната дейност на човека.

Тези факти Жан Брюн разглежда в общ раздел на „Географи юмен“. Освен това той извежда и един регионален раздел. Ако се вникне в същността на явленията, във всяка една от групите факти, ще се установи, че това са фактически онези явления, които и сега се изучават както от „Географи юмен“, така и от икономическата география. От друга страна, „групите на основни факти“ на Жан Брюн, колкото и неточно формулирани, са в истинския смисъл главната конструкция на „Географи юмен“. Те съответствуват приблизително на географията на населението и селищата, на селското стопанство и промишлеността (неуспешно дефинирана като разрушителна дейност) и транспорт. На връзките Брюн отделя голямо внимание. Според него те са метод. „Явленията — казва Брюн — не трябва да се изучават изолирано, защото

в действителност те не са изолирани. Идеята за връзките трябва да пронизва всички идеи в географията“ (Jean Bruhnes, 1947, стр. 71). Той се счита и за първосъздател на цяло направление в географията, което се нарича *етнографска география*.

Видал, Дьоманжон и Брюн може с основание да се приемат за основоположници на „География на човека“. Те присаждат идеите на Ритер и Ратцел на френска почва. Те дават нови идеи, нови концепции за същността на географията, като изковарат една доктрина, която няколко поколения географи възприемат и отстояват като прилежни ученици и последователи.

Видал, Дьоманжон и Брюн не създават стройна система от възгледи. Тяхната доктрина няма завършен вид. „Жеографи юмен“ се доразвива и непрекъснато осъвременява. От особена важност са например големите регионални тези, написани през 30-те години.

Методологическа сила имат изследванията и на Мах. Sorge (Максимилиан Сор). Той ще остане в анализите на френската географска школа с името на систематик и като създател на *биологическото и социологическото направление* в географията.

Макс. Сор е своеобразен стихийен материалист. В първата си монография — „Биологически основи на „Жеографи юмен“, той разкрива екологията (в смисъл на среда на човека, Мах. Sorge). Като се придържа строго към концепцията, че географията изследва взаимоотношенията между *природата и човека*, той разглежда последователно: климата и човека, формирането на ойкомена, дивото и култивираното пространство, нуждите на човешкия организъм и географската среда, географската среда и режима на хранене на човека. Актуално звучене имат схващанията му за борбата на човешкия организъм срещу неблагоприятните за него условия в определена среда. Това е едно положение, от което той логично извежда някои принципи на *медицинската география*.

Социологическият подход към проблемите на географията най-добре проличава във втория му том (Мах. Sorge, 1948). В него той разглежда техническите основи на „Жеографи юмен“. Той отделя специално внимание на въпроса „техниката и социалния живот“. Сега, когато социологическите проблеми излизат на преден план и в нашата страна, някои от теоретичните положения на Сор заслужават специално проучване. Най-съдържателен е вторият раздел от цитирания труд — „Техниката и география на енергетиката“. В него Макс. Сор засяга един от най-актуалните и остри социални икономически проблеми — „За живите мотори“, „съвременни географски проблеми на работата на човека“. Макс. Сор твърде много стеснява техническите основи на „Жеографи юмен“. Освен енергетиката той анализира само транспорта. При това транспортът се разглежда повече като средство за завладяване на територия, отколкото за интензивното развитие на производителните сили, на ефективизиране и стабилизиране на икономическите връзки за формирането на териториалните икономически единства.

Третият том от капиталното изследване на Макс. Сор е посветен на селищата (M. Sorge, 1952). В него се проследява развитието на живота на човека (на човешкото общество). Специално внимание се отделя на селските форми на заселване, като се анализират и правят обобщения („теория на селските поселения“). Социологическите тежнени на автора и тук проличават. Той обособява раздел за „селската среда“. Твърде интересно е проследеното от автора развитие на селските селища, на прехода от селски към градски тип селища. Най-голямо внимание е отделено на градовете. Изяснени са историко-икономическите и географските предпоставки за развитие на градовете, техните функции („животът на градовете“). Трябва да се поясни, че когато Макс. Сор говори за проблемите на градовете, той има пред вид големите, „метрополните“, градове от ранга на Париж, Берлин, т. е. градове със световни политически, икономически и културни функции. Въпреки тази специфика изучаването на неговата градска география ни дава възможност да се запознаем с подхода на географията при изучаване на структурата на големите градове, пейзажа и живота им, населението и вътрешните функции, големите градове като среда на човека, взаимоотношенията между градовете и селата („полето“).

Макс. Сор има безспорни заслуги за утвърждаване на „Жеографи юмен“ във Франция. Той внася и нови конструктивни елементи в общата й композиция. Той завършва своята творческа дейност в края на Втората световна война. В годините на войната той поставя едно немного ясно, немного определено, но все пак едно начало за нови творчески търсения, за нови решения както по кардиналните проблеми на географията, така и по отделни регионални изследвания.

„Жеографи юмен“ няма дефинитивност. Нейните формулировки и дефиниции са твърде общи и при това отстояват едно извънредно широко поле за действие, което допринася и за големите методологически и методически различия у отделни автори.

Споровете за същността на географията не стихват. Те не слизат от страниците на периодичния печат. Методологически различия се проявяват и при конкретни изследвания.

През последните 25 години в споровете се долавя несигурност, спорадично позоваване на „класиците“. Чувствува се и една неудовлетвореност.

Между съвременните изследователи на френската географска школа твърде популярен е René Closier (Рене Клозије). Той е теоретик и познавач на развитието на географията във Франция. Негово е мнението, че географията изучава земния образ (René Closier, 1942, стр. 8). Тя изучава физическите и човешките сили, които ръководят устройството на Земята във времето и пространството. Тази постановка е твърде различна от схващанията на Видал и Дьоманжон. Няма съмнение, че в концепцията на Клозије е проникнал дуализмът. Според него географията заема междинно място сред науките за природата и човека (обществото). Въпреки това нейната автономност не подлежи на никакво оспорване

(Réné Closier, 1942, стр. 104). Според Клози основните методи на географията са: 1) *Описание на явленията*. Ние често разговаряме за този метод. Напоследък се оформя мнение, че той повече ни вреди, отколкото ни помага. Клози го отстоява, защото той се отличава с достоверност, а е известно, че явленията се изучават в процеса на тяхното появяване, развитие и селективност.

2) *Наблюдение*. Очевидно, че Клози е разменил местата на тези методи, защото не може да има описание без наблюдение.

3) *Документиране*. Трябва да се отбележи, че документирането е твърде характерен и напълно регламентиран метод при географските изследвания във Франция. Той е така силен, че в някои изследвания всеки раздел се предхожда от „документиране“. Чрез него се изяснява произходът на данните и се изясняват начините на тяхното използване. Става дума за документиране на явленията в процеса на тяхното появяване, тенденцията на разпространението им, сравняване и анализиране. По такъв начин географията се извежда от „каталогичността“ и става наука на количествените характеристики, на анализите и синтезите. Клози изтъква, че една голяма трудност за географията е, че изследваните от нея явления и процеси не се поддават на експериментирание.

От ретроспективна към активна география

Един от най-добрите познавачи на „Географи юмен“ във Франция и въобще в западните страни е Paul Claval (Пол Клавал). Своите възгледи той излага в книга за еволюцията на „Географи юмен“ (Paul Claval, 1964). Трудът на Клавал е аналитичен. Неговите оценъчни критерии са обективни. Той проследява развитието на географията във Франция, тясно свързано със състоянието на географията в англосаксонските страни. Неговата неудовлетвореност от положението на географията, от слабия ѝ престиж и голямата му професионална страст са го принудили безкомпромисно да отстоява географската теза, да доказва несъстоятелността на редица установки, да ратува за активна география, която изцяло да е обвърната с лице към новите задачи, които животът налага. Това е основната цел на неговата книга.

За да изпълни задачата си, Клавал поставя на прицел еволюционизма, детерминизма, посибилизма и ретроспективизма. Пътят към активната география той търси в социалната, икономическата и теоретичната география.

Клавал утвърждава положението, че „Географи юмен“ не се създава от идеите на рационалистите. Нейното начало трябва да се търси в дарвинизма, в еволюционната теория. Логично се е налагал въпросът тази теория да се приложи и спрямо човека, спрямо човешкото общество. Нататък пътят е по-лек. Еволюционната теория е в тясна взаимозависимост със средата. На нея Дарвин отдава голямо значение. Хекел, последователен дарвинист, се заема с нейното проучване. Той пръв

употребява термина *écologie* (екология) — за науката, за средата. Така от еволюционната теория и средата се появи едно течение в географията, известно с името *l'enviropnementalisme* — *анвиронмантализъм*. Еволюционната теория, ролята на средата, е постулатът на *детерминизма* на Ритер. Влиянието на средата върху обществото изследва и Ратцел. „Географията, казва той, изучава влиянието на средата върху човека.“ Това е „гвоздеят“ на неговата антропогеография. Така се създава онази почва, на която детерминизмът широко се разпространява.

Детерминизмът приема най-различни превъплъщения. Като отчита, че в миналото цивилизациите са цъфтели при най-неблагоприятни природни условия, се стига до т. нар. *обратен детерминизъм* (Huntington).

Детерминизмът прониква повсеместно в географията. Дори Реклю стига до извода, че „животът съответствува на обкръжението“. Пеншмел пък намира, че „детерминизмът е едно необходимо зло за географията, защото фактически на него се основава единството и оригиналността на географията“ (Ph. Pinchemel, 1957, стр. 217).

Теоретична основа на класическата география във Франция е *посибилизмът*. С него Фебвр и Видал се опитват да преодолее опасностите, които крие детерминизмът, и да изведат географията от „хлъзгавия път“. Но трудностите са много големи, тъй като самият той произлиза от детерминизма и дори съдържа подправен детерминизъм. Интуитивизмът на Видал е много силен, но той не може да преодолее противоречията. Детерминизмът е като птицата феникс. За него Хартке казва: „това е мъртвец, който ние втори път погребваме, а той продължава да живее“. Неустановеността продължава. Не случайно всеки утвърдил се географ прави и литературни упражнения за дефиниране на географията като наука. Например Maurice Le Lennou, 1949 г., счита, че „географията е наука за човека-жител“. André Cholley, 1942 г. — „Географията е описание на земята“, „Географията е метод за разглеждане на явленията в техните отношения със земята“. Henri Baulig, 1948 — „Географи юмен“ е наука за човешките общества и тяхната нормална дейност“ и пр.

Началото на активната география се свързва с творчеството на Ruskin (Ръскин), Howard (Хоуард), който се счита за основател на урбанизма, Geddes (Гед). Последният отрежда на „Географи юмен“ мрачно бъдеще, тъй като е ретроспективна. Гед търси една използвана география. Тази география той предлага да се нарича „геотехника“, т. е. наука за устройване на територия. Ето защо някои с право приемат Гед за основоположник на модерната, функционалната география и в частност на „устройството на територията“, която във Франция е силно развита и е широко известна с името *Aménagement de territoire* (аменажман дьо теритоар).

Преходът към активната география е свързан със *социалната география*. Най-последователен поддръжник на социалната география е Пиер Жорж. Той е първият във Франция, който работи и в областта на икономическата география. Според него както едната, така и дру-

гата са част от „Жеографи юмен“, „защото нищо не е в състояние да раздели социалните от икономическите явления“. Според Пиер Жорж обществено-икономическите условия обясняват големите дела на „Жеографи юмен“. Тя не открива, не извежда закони за обществено-икономическото развитие. „Те (законите, бел. Т.Х.) са икономико-социални. „Жеографи юмен“ се спира на общи закони, „доставени“ отвън, от други науки“ (P. George, 1964).

От трудовете на Пиер Жорж се разбира, че „Жеографи юмен“ изучава не само дейността на човешкото общество в отраслови аспекти, но и социаликономическите съчетания на основата на икономическите и социалните системи, изпитващи и влиянието на пространствените условия — разстояния, разпределение на суша и море, климат, релеф и др. Установките на Пиер Жорж разграничават „Жеографи юмен“ от антропогеографията и я доближават до икономическата география.

Напразни са усилията на Клавал да причисли Пиер Жорж към класическата география. Опитът му да отъждестви марксихеската икономическа география (между която и установките на П. Жорж слага знак на равенство) и класическата „Жеографи юмен“ е от начало до край неправилен. Ако в класическата френска география има априорни идеи и интуитивизъм, то марксихеската икономическа география „не тръгва от идеята за социал-икономическите отношения, създадени от социолога и икономиста“, както твърди Клавал, защото нито една наука не може да се основава на идея, привнесена отвън. Това е идеализъм и волунтаризъм. Марксихеската икономическа география изучава процеси и явления, като се основава на природни и икономически закони, търси взаимните връзки и обусловеността, извежда закономерности при формиране на териториалните икономически съчетания в съподчиненост на изискванията на обективните икономически закони на обществено-икономическата система. Но впрочем Клавал е декларирал, че прави изследването си на основата на англосаксонски източници. Декларацията му обаче не го е възпряла да упреква Маркс, че не е взел отношение по пространствените проблеми, че те са подценени(!?), и затова географията много губи, когато тя се позовава на марксихеските установки (P. Claval, 1964, стр. 121). Опитът да посмекчи неосведомеността си, като казва, че Маркс не се е вълнувал от проблемата за територията, за пространството, тъй като в средата на XIX в. тази проблема е на заден план, а основната е взаимоотношението между капиталиста и работника (пак там, стр. 107), е излишен. От тези положения е напълно ясно, първо, че Клавал отъждествява марксизма с неговото икономическо учение и, второ, че той не познава марксихеската икономическа теория. Маркс отделя специално внимание на територията и на пространствените отношения. Той именно характеризира „земята като всеобщ предмет и всеобщо средство на труда“. Той разкри диференциалната рента както от гледна точка на селското стопанство, така и от гледна точка на промишлеността (К. Маркс и Фр. Енгелс, 1966, стр. 314, К. Маркс, 1951, стр. 796).

Много учени от англо-саксонските страни стигат до обобщения с голямо теоретично и практическо-приложно значение. На основата на дедуктивния метод например Walter Christaller установява, че градовете в изучаваната от него Южна Бавария не са в безредие. След подробен анализ той извежда закономерност в териториалното им разпределение и функциите им. Условията и изпълнението на надстроечни задачи не са позволили на много автори да достигнат до още по-големи теоретични обобщения. Това особено се отнася за пространствените икономиката на Тюнен и Вебер, теорията за централните места на Льош, регионалната теория на Изард, които имат несъмнен принос в теорията на географията.

Въпреки безкомпромисното отстояване на тезата за единната география и във френската география се наблюдава процес на диференциация (самата „Жеографи юмен“ е резултат на диференциацията).

В „Жеографи юмен“ много силно развитие има géographie urbaine (география на градовете, градска мрежа). Към проблемите на градовете са насочвали своето внимание най-изтъкнатите географи. През последните години френските географи излязоха в авангарда на тази проблематика. С приносно значение са творбите на G. Chabot, 1948; J. Corpolani, 1954, 1959; R. Dugrand, 1963; P. George 1952, 1964; J. Beaujeu Garnier et G. Chabot, 1963, и др. Географията на градовете във Франция няма „чисто научно“ значение. Тя се издига на положение на постулат за съвременното градоустройство, най-малко в една негова неотменна страна, с което „Жеографи юмен“ намира приложение. В това отношение най-ценни са приносите за функционалния анализ, за планирането и разширяването на градовете и за мястото на града в района. В същност френската географска школа чрез града, чрез градовете навлиза и в проблемите на регионализма, на устройството на територията. Във Франция е аксиома, че териториалната организация на социаликономическите процеси се осъществява под егидата на градовете. Това е едно положение с голямо методическо значение.

Устройството на територията (у нас то намира проявление с районно териториалното планиране) е друго силно оръжие в ръцете на френските географи. На основата на „видовете живот“ и интуитивния регионализъм във Франция е разбрана необходимостта от комплексно и районно схващане на проблемите на икономическото и социалното развитие. Тази необходимост е толкова силна, че тя преодолява много пречки по пътя на цялостното решаване на въпросите в териториален разрез. Най-голямата пречка за разрешаването на районно-териториалните проблеми е частната собственост. Отчуждаване на недвижими имоти в условията на капитализма често затваря районното планиране в омагьосан кръг. От него се излиза с цената на голямо оскъпяване на новото строителство. За капиталистическите условия и в частност за Франция една друга важна пречка при районната организация на стопанството е голямата автономност на общините. Устройване на територията, засягаща повече от една община, е свързано с големи услож-

нения по координирането. Нито департаментът, нито централните органи могат да възложат на общината мероприятия, от които тя не е заинтересувана.

Сравнително по-слабо са диференцирани география на населението и на стопанските отрасли. В географията на населението оригинални приноси има Божо Гарние. Географията на промишлеността се развива както в отраслов, така и в районен аспект. По тези въпроси работят R. Guglielmo, 1967; J. Chardonnet, 1953. В последно време в центъра на вниманието е деконцентрацията на промишлеността от големите градове и особено от Париж.

Нуждата от теоретични разработки, от повече теория обяснява защо във Франция се изтъкват Бунге, Харисон и Бери. Последният очертава нова тенденция за териториалното разположение на пазарите. Поради задръстването на градовете от автомобили и във връзка с построяването на пътни магистрали с голяма пропускателна способност в САЩ и някои европейски страни през последните години започна изграждане на големи и модерни търговски магазини извън населените места. По такъв начин системата на пазарите от централизирана се променя в линеарна система. Все по-често споменава и Чафер (Шафер, автор на експериментализма) казуистиката в географията, Ulman (Улман), че географията е наука за пространствените взаимоотношения, Wattson (Уатсон), че географията е наука за разстоянията, и др. Всички тези автори с правилни или неправилни разбирания са прави в едно — че географията не може без територия, без моделиране на явленията и процесите. „Жеографи юмен“ еволюира. Приложените задачи ѝ налагат да въведе в действие както класическите си оръжия — общотеоретична подготовка по физическа география и Жеографи юмен, така и методите на социологията, икономиката, статистиката, математиката, демографията.*

* Развитие на науката е тясно свързано с обучението, с подготовката на кадри. Висшето образование във Франция се отличава с привидно по-голяма демократичност за студентите и фактически по-голяма централизираност за преподавателите, за техния растеж и кадрово издигане. Висшите учебни заведения имат по-голяма автономност и своеобразен статут. В Сорбоната географски кадри се подготвят по учебен план към Филологическия факултет (Faculté des lettres). Студентите в първи подготовителен курс изучават различни дисциплини. Ако се ориентират към география, те трябва да положат 4 изпита (сертифика). Те са: обща география, регионална география, стара история и нова и най-нова история. За всеки изпит са предвидени редица дисциплини. След полагане на четирите изпита студентът придобива правата на учител в средните училища (лисансие). В продължение на една година всеки лисансие може да получи по-тясна специализация, като подготви дипломна работа. Защитилият успешно дипломната си работа получава звание дипломиран географ. След дипломирането има още една степен — агреже. Тя се дава след успешен конкурс за предварително обявени места. Обикновено това са най-надеждните кадри. Първоначално те имат правата на учители в средните училища втора степен, като на някои от тях се възлага и преподавателска работа в университетите, а по-късно те преминават на основна работа в научни институти и др. В Сорбоната се готвят кадри по география, т. е. подготовката на кадри съответства на единната география, която от своя страна се основава на единния обект, на науката.

Несъмнено тези методи ще допринесат за още по-пълното очертаване на направленията, т. е. на нейната диференциация. Такива са най-основните моменти в развитието и характерните черти на френската школа „Жеографи юмен“.

ЛИТЕРАТУРА

- Baulig, H. — La Géographie est-elle une science? Ann. de géographie, 1948, p. 1—11.
- Beaujeu Garnier J. et G. Chabot — Traité de géographie urbaine, Paris, 1963.
- Brunes, J. — La géographie humaine, Paris, 1947.
- Chabot G. — Enquête sur les rapports de la géographie humaine et de la géographie économique, Inf. Géographie 1947, p. 119—122, 1948, p. 74—77.
- Chabot G. — Les villes, Paris, 1948.
- Chabot, G. et R. Clozier — La géographie française au milieu du XXe siècle, Paris, 1957.
- Chardonnet, J. — Les grands types de complexes industriels, Paris, 1953.
- Cholley, A. — Guide de l'étudiant en géographie, Paris, 1942.
- Christaler, W. — Die zentral Orte in Süd Deutschland, Jena, 1935.
- Claval, P. — Essai sur l'évolution de la Géographie humaine, Paris, 1964.
- Clozier, R. — Les étapes de la géographie, Paris 1942.
- Coppolani, J. — Toulouse, étude de géographie urbaine, Toulouse, 1954.
- Coppolani, J. — Le réseau urbain de la France, sa structure et son aménagement, Paris, 1959.
- Demangeon, A. — Problèmes de géographie humaine, Paris, 1943.
- Derrouau, M. — Précis de Géographie humaine, Paris, 1961.
- Dugrand, R. — Le Réseau urbain du bas Languedoc méditerranéen, Paris, 1963.
- Febvre, L. — La Terre et l'évolution humaine, Paris, 1922.
- Geddes, P. — City development. A study of Paris, Gardens and culture Institutes, Edinbourg, 1904.
- George, P. — Existe-t-il une géographie appliquée? Ann. de géographie, vol. 70, 1961, p. 337—346.
- George, P. — La ville. Le fait urbain à travers le monde, Paris, 1952.
- George, P. — Précis de géographie humaine, Paris, 1964.
- George, P. — Réflexion sur la géographie humaine à propos du livre de M. Le Lanou, Ann. de géographie, 1950, p. 214—218.
- George, P., R. Guglielmo, B. Kayser et Y. Lacooste — La géographie active, Paris, 1964.
- Gravier, J. — L'aménagement du territoire et l'avenir des régions françaises, Paris, 1964.
- Guglielmo, R. — La Pétrochimie dans le monde, Paris, 1967.
- Hartke, V. — Denkschrift zur Lage der Geographische, Wiesbaden Steiner 1960.
- Hartshorne, R. — Exceptionalism in Geography, Ann. Association of American Geographers, vol. 5, 1955, pp. 205—344.
- Howard, E. — Garden cities of Tomorrow, 1902.
- Huntington, E. — Civilization and climate, New Haven, 1915.
- Isard, W. — Regional science, the concept of Region and Regional Structure. Papers and proceedings, the Regional science Association, vol. 2, 1956, p. 13—26.
- Labasse, J. — L'organisation de l'espace, Paris, 1966.
- LeLannou, M. — La géographie humaine, Paris, 1949.

- Meynier, A. — Histoire de la pensée géographique en France, Paris, 1969.
- Philipponneau, N. — Géographie et action. Introduction à la Géographie appliquée, 1960.
- Pinghemel, Ph. — Géographie de la France, v. I. Paris, 1964.
- Pinghemel, Ph. — Géographie et déterminisme, Bull. de la société belge d'études géographiques, 26, 1957, p. 211—225.
- Reclus, E. — L'homme et la terre, Paris, 1908, v. 6.
- Rochefort, R. — Géographie sociale et sciences humaines. Bull. de l'association française, 1963, mai-juin, pp. 18—32.
- Ruskin, J. — Munera Pulveris, Londres, 1892.
- Schäfer, H. — Das Brandkataster. Ein Beitrag zur Method, stadgeographischer Untersuchungen. Berche zur deutschen Landeskunde, Bad Godersberg, 1966, vol. 37, n. 1, p. 98—104.
- Sorrie, M. — Géographie humaine, Ann. de Géogr., 1949.
- Sorrie, M. — Les fondements biologiques de la géographie humaine (Essai d'une écologie de l'homme.), 1943, p. 435.
- Sorrie, M. — Les fondements de la géographie humaine. Les fondements techniques, 1948.
- Sorrie, M. — Les fondements de la géographie humaine, III, L'habitat, 1952.
- Tulippe, O. — Initiation à la Géographie humaine, Liège, 1949.
- Ullman, E. — A Theory of location for cities. American journal of sociology, v. 46, 1941, p. 853—863.
- P. Vidal de la Blache — La géographie politique à propos des écrits de mer Frédéric Ratzel, Ann. de Géogr., 1898, VII, pp. 97—111.
- P. Vidal de la Blache — Principes de géographie humaine, Paris, 1922.
- P. Vidal de la Blache — Tableau de la géographie de la France, Paris, 1903.
- Маркс, К. и Фр. Энгельс, — Соч., т. 25, 1966, II.
- Маркс, К. — Капиталът, т. III, 1951.

L'ECOLE FRANÇAISE „GEOGRAPHIE HUMAINE“

T. Christov

Résumé

Par l'article donné l'auteur enseigne le lecteur sur l'origine et le développement de l'école française „Géographie humaine“.

La formation de l'école française „Géographie humaine“ s'explique par: 1) le rapport critique et constructif envers l'antropogéographie de Ritter et Rastel (Vidal de la Blache) 2) l'action réciproque entre la société humaine et la nature qu'elle accepte comme son objet; 3) les conditions spécifiques—historiques et politiques de la France dans lesquelles l'école se développe.

On considère Paul Vidal de la Blache fondateur de la Géographie humaine. Son idée principale c'est que, „L'ambiance physico-géographique est le préalable, la condition, la possibilité que la société humaine peut utiliser“. C'est ainsi qu'il oppose le possibilisme au déterminisme géographique.

L'essentiel de la géographie humaine est le mieux défini par A. Demangeon: „La géographie humaine c'est la science de la société humaine et de son rapport avec l'ambiance géographique“. Il déduit aussi les principes fondamentaux suivants: celui de la causalité, du substrat territorial et de principe historique. Jean Bruhnes estime comme principes fondamentaux de la Géographie humaine ceux de l'activité et des liens.

Max. Sorrie continue de développer les idées de Vidal, Demangeon et Bruhnes. Il éclaircit d'une manière analytique les bases biologiques, techniques et celles de l'agglomération de la Géographie humaine.

Après la deuxième guerre mondiale, Géographie humaine continua son évolution. On continue d'expliquer sa génétique, on lutte pour une Géographie appliquée et perspective (P. Claval). Pierre Georges — un des grands représentants contemporains de la Géographie humaine — la sépare bien mieux de l'antropogéographie. Il la croit filiale de la géographie économique.

La Géographie humaine en France se différencie malgré les déclarations pour son unité. Elle se développe bien fort dans les sens: Géographie urbaine et aménagement du territoire. C'est ici que l'activité et l'application de la Géographie en France se manifeste le plus.